

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Віктор АНДРУЩЕНКО

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ "В ЗАМЕЖЖІ ЗАВТРАШНЬОГО ДНЯ"

Стаття присвячена філософсько-освітнім проблемам освоєння загальнолюдського контексту розвитку цивілізації та виокремленню основних пріоритетів навчання і виховання людини нової епохи. Різні форми освоєння світу, такі як уява, фантазія, мрія, інтуїція тощо, дозволяють "зазирнути в замежжя завтрашнього дня", сформуванню образу майбутнього, аналога якого історія ще не мала. Прогноз можливих контурів майбутнього або нове історичне творення має розгортатись з урахуванням загальноцивілізаційного досвіду, надбань власної культурної традиції, уроків світової і національної історії, базуватись на цінностях, вироблених в процесі цивілізаційного розвитку. Пріоритетом нової філософії освіти постає Людина в її ціннісному вимірі. Подолати зневажливе ставлення до Людини, що залишилось в Україні у спадок від тоталітарного суспільства, покликані освіта, культура, література, мистецтво, релігія, мораль, політичне виховання тощо.

Прогнозуючи розвиток нового століття, видатний Ніцше використав образ Верблюда, Лева й Дитини, спільними зусиллями яких людство подолає негативну спадщину минулого й увійде у світ нового соціокультурного творення. За глибоко усвідомленим прогнозом філософа, Верблюд має "перейти пустелю" застарілих культурних цінностей, усвідомити їх як такі, що стримують прогресивний поступ людства на шляхах до Свободи; Лев — розірвати їх; Дитина має "стати по той бік добра й зла" і розпочати нове світо- і культуротворення із чистого аркуша, створити нову систему цінностей, повести за собою людство.

Тривалий час ми розцінювали ці роздуми як абстрактне філософствування, містику, що не має реалістичного сенсу. Однак, сенс є й неабия-

кий. На шляхах свого історичного поступу людство періодично відмовляється від того, що ще вчора здавалося нетлінним надбанням цивілізації. Водночас, воно постійно творить нові культурні цінності, запроваджує новий спосіб життя, вклоняється новим Богам і новим Героям.

Визначена відмова, звичайно, не може бути абсолютною. Відмовляючись від старого, людина однак щось залишає, бере із собою в майбутнє. І хоча нерідко вона залишає не те, що бажано було б залишити з точки зору нагальних потреб наступних епох, маємо те, що маємо: спадкоємність цивілізаційного поступу є такою ж цивілізаційною закономірністю, як і періодична руйнація того, що "посоромило себе в історії".

Постійна фільтрація історичних надбань "відокремлює зерна від плевел", передає їх новим поколінням як цінності, що складають фундаментальні основи цивілізації. В історії вони ввійшли в обіг як "загальнолюдські цінності". Будь-який народ, який намагався дійти до майбутнього обминаючи загальнолюдське, потрапив у історичну колізію, що закінчувалась, зазвичай, його сходженням з історичної арени. Справжнє майбутнє належить тим, хто "відмовляючись — зберігає", "руйнуючи — створює", "забуваючи — пам'ятає", хто рухається вперед, розмірковуючи над уроками минулого, а не лише відсторонює його як історичний непотріб.

З іншого боку, прогресивний поступ людства базується на прогнозі контурів того майбутнього, до якого воно прагне. "Непрогнозований" розвиток може викликати серйозні соціальні колізії. "Сліпці, поводити сліпців" ніколи не виведуть людство до Храму. Тому прогноз загальних контурів майбутнього є такою ж важливою справою, як і переосмислення минулого. Характерно, що насправді ці процеси існують в органічній єдності: оцінка й переоцінка минулого, зазвичай, здійснюється під прицілом пошуку образу майбутньої соціальної реальності, і навпаки: пошук контурів майбутнього ведеться на "старому матеріалі", у тому соціальному досвіді, який залишила нам історія. Як говорили древні, оскільки з нічого ніщо не виникає", побачити майбутнє можна лише через минуле...

Щоправда існують і такі форми освоєння світу, як фантазія, мрія, уява, інтуїція тощо. Зазвичай вони підштовхують людину до рішень, що не мають раціонального обґрунтування й, нерідко, спрямовують "дорогою в нікуди". І, водночас, саме вони дозволяють "зазирнути в за межжя", "отаборитися" в ньому, сформувати вигляд майбутнього, аналога якого історія ще не мала. Ефективність "третього шляху" — неймовірна; вірогідність же забезпечується тим, наскільки органічно вплетений він у два перші процеси, здійснюється на основі досвіду — "прийнятого" і "відторгнутого" історією.

Останнє здійснюється завдяки науці, культурі, освіті, ряду інших форм духовно-практичного освоєння світу, через які людина осмислює світ, своє місце й роль у ньому, шляхи майбутнього розвитку й ті цінності, на яких він має розгортатись. Нове в ньому має існувати лише в

органічній єдності з тим загальнолюдським, що навечно утвердилось в історії. А це означає, що модернізація науково-культурно-освітніх механізмів соціалізації особистості, адаптація їх до нових вимог цивілізаційного поступу має здійснюватись через заглиблення в історію, культурні надбання людства, у той незаперечний досвід — науковий і побутовий, з яким людство може безболісно ввійти в ХХІ століття.

Які ж цінності залишила людству історія? Що може бути фундаментальними основами новітньої цивілізації? На яких пріоритетах ми маємо навчати й виховувати людину, яка б стала повноправним суб'єктом нової епохи? Від чого ми маємо відмовитись, й де знаходяться прориви до "за межі завтрашнього дня"? Відповіді на ці запитання потребують заглиблення в історію, сходження до її засад, освоєння загальнолюдського контексту розвитку цивілізації й, водночас, певної фантазії, уяви, звертаючись до послуг яких, ми сподіваємось утриматись на шляхах наукового пошуку й не скотитись у містику. Зупинимось на цьому детальніше.

Мабуть, кожному, хто більш-менш систематично вивчав історію, відомо що локальні цивілізації, які нехтували загальнолюдськими цінностями, рано чи пізно сходили з горизонтів історичного простору й часу або ж розчинялись у більш потужному соціумі, життєздатність якого базувалась на загальнолюдських пріоритетах. Відходили в історичне небуття потужні імперії, зникали народи, руйнувались, здавалося б, вічні держави. Причини, зазвичай в кожному з випадків були різні. І, водночас, одна з них — нехтування загальнолюдським досвідом історії — була притаманна усім тим народам, державам і культурам, яким історія "відмовила в майбутньому". Отже, висновок на поверхні: нове історичне творення, розпочате українським народом з час проголошення незалежності, має розгортатись з урахуванням загального цивілізаційного досвіду, надбань власної культурної традиції, уроків світової й національної історії, базуватись на цінностях, на яких існує цивілізація. Освіта, наука й культура мають ознайомити людей із цими цінностями, розкрити їх філософію, виховати їх у кожній особистості. У цьому й полягає новий філософський зміст тієї освіти, яку ми бачимо як основну модель підготовки людини до життя в третьому тисячолітті нашої історії.

Як свідчить історія, першою й головною цінністю цивілізації є людина. Згадаймо покинуті людьми кам'яні міста в індійських джунглях чи в мексиканських пустелях. Мовчазні споруди. Залишки цивілізації. Пам'ятки колишньої величі й слави. І що ж далі? А нічого! Немає людини — немає й історії! І навпаки, відомі непоодинокі випадки, коли завдяки авторитету людини локальні соціуми зберегли й донесли до наших днів свій унікальний спосіб життя, навіть при повній ізоляції від загального цивілізаційного потоку історії. І це закономірно. Цінність людини є тим першим і головним пріоритетом, на якому базується людство як цивілізація. Виховання означеної цінності є, своєю чергою, першою й основною вимогою до філософії та змісту освіти, який ми маємо утвер-

дити під час її сучасної модернізації, якщо бажаємо повернутись у лоно цивілізації.

У різні історичні часи уявлення про людину, зазвичай, було різним. Різною була і її цінність. До того ж, історичним парадоксом є те, що, скажімо, наївні уявлення про людину нерідко були твердим підґрунтям переконань людей щодо її фундаментальної цінності й, навпаки, розгорнуте наукове вчення про людину зазвичай аж ніяк не застерігало людей від зневажливого ставлення до неї як основної цінності цивілізації. Далекі, історичні, майже дикі народи, які розуміли людину лише як частину природи, часто формували щодо неї такі ціннісні установки, створювали такі людські відносини, які дозволяли їм вижити в круговерті історії. З іншого боку, чи не найбільш розгорнуте наукове вчення про людину — марксизм-ленінізм, на основі якого вибудовувалась локальна соціалістична цивілізація, звів цінність людини до "гвинтика" великого державного механізму, застосував щодо неї систему репресій, чим зруйнував як саму людину, так і ті "благі наміри", заради яких розпочалась, здавалося б, цілком закономірна революційна перебудова усталеної історії.

Зневага до людини як цінності — ось корінь і першопричина падіння соціалістичної цивілізації. І це зрозуміло. Історію творять люди самоцінні у своєму історичному бутті. Викорінення цієї самоцінності, зневага до людини, піднесена до рангу державної політики та суспільної думки, не тільки підточують її творчі потенції, але й нівечать саму людину: перетворюють її із творця історії в її термінатора. Знецінена людина не ідентифікує себе загальнолюдськими цінностями, відмовляється від моралі, активності, творчості й рано чи пізно перетворюється в демонічну силу історії, відтворює її у виродкових формах.

Світова філософська думка створила, викристалізувала уявлення про людину як природну, діяльну, предметну, соціальну, культурну й духовну (мислячу й чуттєву) істоту, відмінну від усього тваринного світу. Міра реалізації, уособлення означених характеристик у кожному конкретному індивіду, усвідомлена здатність їх втілення (й процес цього втілення) у реальність задля добробуту людини й людства загалом є мірою її особистості. Успішні світові народи рухаються за цими координатами з неймовірною швидкістю. Соціальні, етнічні, конфесійні, майнові й т. п. суперечності, що періодично загострюються в лоні їхніх локальних соціумів, успішно розв'язуються. Розум, досвід, організація, і передусім — людське ставлення до головної діючої сили суспільного розвитку — людини як особистості, забезпечують той справедливий порядок, на якому базується й існує цивілізація.

Помітною особливістю сучасної історії є те, що успішні народи прискорюють темпи свого культурного розвитку. Ми ж, українці, "тупцюємо на місці". Причин цих негараздів — безліч. Одну з них, ми називаємо основною: зневага до людини, що залишились нам у спадщину від тоталітарного суспільства, зневага, поглиблена хаотичними, непродумани-

ми, безпорадними "інноваціями" останніх шістнадцяти років, що в буквальному розумінні "дістали" всяк і кожного. Складається таке враження, що ми "втратили розум" — історичний і перспективний, забули про досвід століть, нічому не навчилися у народів, котрі домінують в історії й не бачимо того майбутнього, до якого прямуємо.

Саме тут ми маємо кинути докір політикам, які борються за владу, періодично змінюють один одного при ній, проголошують привабливі, здебільшого, правильні гасла, збагачуються й здається... більше нічого не роблять. Реальні зміни запізнюються. І річ не в тому, що політики борються... Боротьба за владу є суттю існування політиків. У цьому немає нічого незвичного. Нехай борються й перемагають. Мій докір в іншому — у їхній неспроможності "побачити майбутнє", мобілізувати той основний ресурс, який його забезпечить. Однак, він знаходиться на поверхні. Запорукою майбутнього є людина, і від того, які цінності ми сформуємо в нинішніх дітях, такий "власний світ" ми побачимо завтра. А це вже — завдання освіти, культури, літератури, мистецтва, релігії й моралі, політичного виховання й т. п. Доки не виховаємо нове покоління перспективно мислячих людей, що вибудовують майбутнє на базі загальнолюдських цінностей і одночасно з урахуванням уроків вітчизняної історії, ми приречені "копирсатися в багнюці", "переливати з пустого в порожнє", перебувати в "постійному транзиті" безперспективності.

Переорієнтація освіти на людину як самоцінність є першою й головною умовою нової філософії освіти, її модернізації відповідно до вимог епохи.

Відомо, що в нашій недалекій історії орієнтації на людину як цінність, мали фальшивий характер. Фактично вони підпорядковували її авторитету "вождя", "держави", "партії", "побудові комунізму" тощо. Залишки подібного підходу продовжують домінувати в сьогоденній Україні, до того ж, не тільки в освіті, але й у загальній державній політиці, в економіці й у культурі, на виробництві й у побуті. Мільйони людей нині, як і раніше, відсторонені від власності, займаються не властивими, а нерідко — чужими їм видами діяльності, побоюються оприлюднити власну позицію, приховують релігійні чи світські переконання. Головне ж полягає в тому, що економіка й політика, а за ними й наука, культура та освіта, людину як головну цивілізаційну цінність не розглядають, а тому й не можуть надати власну предметність людиновимірним чином. Людина ще не ввійшла як господар у дім не тільки економіки й політики, але й науки, культури та освіти. Радше, вона знаходиться там на правах непрошеного гостя, від якого хочуть якомога швидше позбавитись. Наслідком такого ставлення є інженерні споруди чи технології, які руйнують природне середовище й постійно відтворюють екологічні чи демографічні проблеми; наукові проекти, якщо й не ворожі людині в прямому розумінні, але принаймні, загрозливі щодо її існування; культурні й мистецькі програми, що пропонують людям систему сумнівних цінностей; загальноосвітні предмети, де авторитет людини відсувається на периферію загально-

людських цінностей. Заглиблення в проблему засвідчує досить сумний факт: предметність людини як самоцінності ще перебуває за межами нашого суспільного буття, науки, культури й освіти, а значить не належить до системи пріоритетних, світоглядних переконань майбутніх поколінь.

Справедливості заради, слід зауважити, що сучасна українська освіта зробила крок у напрямку людини. Свідченням цього є утвердження останніми роками принцип особистісної орієнтації освіти. Однак, це лише перший крок, до того ж малопотужний, кволий, мало контрольований як органами управління освітою, так і громадськістю, а тому й багато в чому просто декларативний. Десятки, сотні шкіл, тисячі вчителів, як і раніше, навчають і виховують дітей традиційним чином — як суб'єкта суспільного виробництва, майбутнього працівника, патріота держави і т. д., і т. п., а не як самоцінність, від якої залежить майбутня національна історія і культура. Така школа й вчитель обмежують людину (дитину) у головному — у самоповазі до себе (та інших людей) як самоцінної особистості. Вони підточують впевненість у собі, а водночас — прагнення до суб'єктивного сприйняття світу, його пізнання, наукового дискурсу, активності, творчості, свободи.

Гостроту проблеми посилюють сучасні ЗМІ, особливо, телебачення та "бульварна преса". Такої кількості "бруду", культурної продукції сумнівної якості, яку піднімає і кидає в обличчя людині більшість засобів масової інформації, немає в жодній цивілізованій країні світу. Як наслідок — ми маємо сумнівне навчання, сумнівні ціннісні орієнтації людей, сумнівну духовність і сумнівне майбутнє. До того ж, у масовому вимірі. Як кажуть: приїхали.

Повернення до людини в її ціннісному вимірі, і в цьому сенсі формування своєрідного протектора бездуховності, може й повинна поставити освіта. Щоправда, на цю місію нині претендує також релігія. Дехто перебільшує її роль у справі духовного оновлення людини; інші — намагаються відсторонити релігію від освітянської й виховної справи; треті ратують за поєднання зусиль освіти, науки й релігії для морального оздоровлення людини й суспільства. Ця тема складна й надзвичайно важлива. Залишимо її для окремого розгляду. Повернемося до освіти, яка має забезпечити навчання й виховання людини як особистості — самодостатньої й самоцінної істоти.

Особистісний підхід до навчання цю проблему вирішує лише частково. Швидше, він забезпечує її функціональний, технологічний бік. Стосовно змісту освіти, його спрямованості на людину як самоцінну особистість, то тут роботи — непочатий край, адже майже жоден шкільний предмет, я вже не говорю про університетські курси, переорієнтацію на особистість не тільки не здійснив, але ще й не розпочав. Для дисциплін природничо-математичного циклу самоцінністю, як і раніше, є природа й число; географічні дисципліни апелюють до цінностей матеріального світу — корисних копалин; біологія — до самоцінності унікального тва-

ринного й рослинного світу; соціогуманітарні науки — до цінностей економіки й політики, виробництва й споживання, політичної організації суспільства тощо й тільки на периферії свого знання торкаються людини.

Однак, людина є центральною постаттю не лише того чи іншого локально-природного чи соціального середовища, а Великого Космосу загалом. Будучи "частиною природи", вона всю природу "робить своєю власною частиною". І це зрозуміло. Адже людина — істота діяльна. Результатом останньої є предметні й духовні форми культури. Людина тому й домінує як над світом природи, так і над створеним нею ж світом культури. Вона творить і створює нові культурні цінності й одночасно утверджує своє буття в царині Свободи. Власне Свобода і є дійсним виміром того, наскільки людина відтворює себе як суб'єкта історичного процесу й відповідно є Людиною в дійсному, повному, широкоформатному, філософському розумінні цього слова.

Нова філософія освіти, що проглядається крізь контури заможжі завтрашнього дня, є філософією Людини, яка існує в царині Свободи. Спосіб цього існування ми називаємо Творчістю, а її результат — Культурою. Фундаментальні цінності... Відомі від "царя Гороха". Відомі й недосяжні. Чому недосяжні? Для кого недосяжні? Для нас!? Так, бо ми "втратили розум", а разом із ним — загальнолюдські пріоритети, розсіяли їх на майданах, локалізували у високих кабінетах, відсторонили від людини, "витравили" з освіти й за короткий час "натворили" такого, що аж ніяк не вписується в загальнолюдський контекст історії. Наш Верблюд не перейшов пустелі; Лев — не розірвав цінностей, що посоромили себе в історії; Дитина не "стала по той бік добра і зла" й не розпочала новітнього свободо-, культуро-, людинотворення. Отже, треба повертатись, радитись із Великими, вникнути у світовий досвід, згадати справжніх, а не уявних, національних героїв.

Погляд за "заможжі" нових цінностей не відкриває, бо їх там просто немає. Людство давно вже сформувало власні основні опори — фундаментальні цінності, що проглядаються ще більш значущими в заможжі завтрашнього дня: Людина — Свобода — Творчість — Культура. Повертаючись до них, ми прагнемо в майбутнє; нехтуючи ними, ми падаємо в прірву небуття. Жити, боротись, перемагати людським, а не тваринним чином, творити і створювати, реалізовувати себе в історичному просторі і часі — у цьому й прихований головний зміст новітньої ("заможної") філософії освіти, який ми маємо втілити в практику.

Виктор Андрущенко. Философия образования "в заграничье завтрашнего дня"

Статья посвящена философско-образовательным проблемам познания общечеловеческого контекста развития цивилизации и вычленению основных приоритетов обучения и воспитания человека новой эпохи. Разные формы познания мира, такие как: воображение, фантазия, мечта, интуиция и т.д., позволяют "заглянуть в завтрашний день", сформировать образ будущего, аналога которого история еще не имела. Прогноз возможных контуров будущего или создание новой истории может разворачиваться с учетом общечеловеческого опыта, собственной культурной традиции, уроков мировой и национальной истории, основываться на ценностях, выработанных в процессе цивилизационного развития. Приоритетом новой философии образования выступает Человек в его ценностном измерении. Преодолеть неуважительное отношение к Человеку, которое осталось в Украине от тоталитарного общества, призваны образование, культура, литература, искусство, религия, мораль, политическое воспитание и т.д.

Victor Andrushchenko. Philosophy of Education "Beyond Tomorrow"

The article is devoted to philosophical and educational problems of knowing the universal context of civilization's development and determining the main priorities of personality's education in the new era. The different forms of world's cognition (imagination, fantasy, dream, intuition etc.) enable "looking into tomorrow" and creating the image of the future, analog of which a human history have never had. Anticipation of possible contours or creation of a new history is possible only on the base of universal experience, one's cultural tradition, and the lessons of world and national history, universal values, elaborated during civilization's development. The new philosophy of education's priority is the Personality in her/his value dimension. Education, culture, literature, art, religion, morality, political education etc. have to overcome one of the totalitarian society's consequences, i.e. disrespectful attitude to Personality in Ukraine.